

- О. Н. Каверина. – Балашов : Изд-во БГПИ, 1999. – 47 с.
4. Манакин В. Н. Контрастивная лексикология русского и других языков проблемы становления и развития / В. Н. Манакин // Сопоставительные и сравнительные исследования русского и других языков / Межд. ассоциация преподавателей русского языка и литературы. – Белград : Славистическое общество Сербии, 1997. – С. 238–242.
5. Морковкин В. В. Некоторые теоретические предпосылки учебного контрастивного лексикографирования / В. В. Морковкин // Сопоставительные и сравнительные исследования русского и других языков / Межд. ассоциация преподавателей русского языка и литературы. – Белград : Славистическое общество Сербии, 1997. – С. 18–25.
6. Пулатов Т. Язык, автор, жизнь / Т. Пулатов // Литературное обозрение. – 1976. – № 8. – С. 109–111.
7. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 10 т. / К. Д. Ушинский. – М. : Изд-во академии педагогических наук, 1948–1950. – Т. 7 : Родное слово. Год третий. – 1949. – 360 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОНОСИМВОЛІЗМУ В ЛІНГВІСТИЦІ

ХОМЕНКО Н. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Вивчення звукосимволізму займає значне місце у вирішенні проблеми вмотивованості знака та походження мови. Мова – це знакова система, яка слугує засобом вираження думок, засобом спілкування між людьми, засобом передачі думок, знання, інформації від людини до людини, від покоління до покоління [11].

Вона володіє не лише винятковою складністю будови і великим інвентарем знаків (особливо номінативних), а й необмеженою семантичною здатністю до передачі інформації щодо різної галузі уявних фактів. Знаки, за допомогою яких відбувається повідомлення, замінюють приховане значення і виконують роль носіїв певних змістових значень, іншими словами, кодується повідомлена інформація і реалізуються комунікативні акти.

Символіка звуків (звуковий символізм, фоносемантизм) – складова частина лінгвістики, предметом якої є звукозображувальна (тобто звуконаслідувальна та звукосимволічна) система мови [3; 4].

Звуконаслідування (ономатопея) – це явище із закономірним недовільним умотивованим зв'язком між фонемами слова та звуковою (акустичною) ознакою денотата. Звуконаслідування визначають як умовну словесну імітацію звуків середовища за допомогою мови (укр. кукувати, нім. ticken) [4; 11; 19].

Звуковий символізм – це явище закономірного недовільного фонетично вмотивованого зв'язку між фонемами слова та незвуковою (неакустичною) ознакою. Інакше кажучи, денотатом номінації при звуконаслідуванні є предмети, явища, процеси, яким притаманна здатність формувати звуки, що підсвідомо асоціюються з названими предметами, явищами тощо. При звукосимволізмі денотатом номінації є предмети, явища, процеси, яким не властиве звукотворення [13; 14]. На думку В. В. Левицького, не варто ототожнювати ці явища фоносемантики. Вчений наполягає на розгляді двох точок зору існування звукосимволізму – виокремленої мовної підсистеми і

складової частини звукозображальності [14; 9, с. 20]. Отже, на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки виявляються декілька напрямків досліджень зв'язків матеріальної форми одиниць різних рівнів мови та змісту, визначення звукосимволічного зв'язку (фонетичної вмотивованості) між звуком і значенням слова виявляється актуальним, що і складає мету дослідження.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- виявити відношення між фонетичною вмотивованістю й фонетичним значенням, їхню взаємодію у розвитку словарного складу мови;
- описати особливості функціонування звукосимволізму в мові.

Прагнення з'ясувати символічну природу процесів поєднання звуків (фонем) і значення, пошук змістовності звукової форми, зображувальних елементів, що набувають смислу тільки у відповідності з певним змістом, призвело до виокремлення в лінгвістичній семантиці галузі дослідження – фоносимволізму. Ш. Баллі стверджує, що рухи мовних органів є символічними, так само як жести [14, с. 9]. Це доводиться тим, що слова зі значенням великих розмірів, містять звуки, для відтворення яких мовні органи розширюються, і навпаки. О. Єсперсен підтвердив цю думку, дослідивши слова із семантикою “більше / менше” в різних мовах та дійшов висновку, в словах, котрі позначають малі розміри, переважає закритий звук [i] [14]. Таким чином, звуковий символізм ґрунтується не на матеріальній, а на структурній подібності між звуком та змістом.

Дослідження на сучасному етапі лінгвістики такого явища як звукосимволізм зумовлено постійно зростаючим інтересом до дихотомії “довільність – вмотивованість” мовного знака і теоретиків мови, і дослідників інших галузей знань, а саме філософів, логіків, психолінгвістів, психологів.

Питання про наявність фоносимволічного зв'язку між звуком і значенням слова сприяло накопиченню великої кількості інформації щодо цієї проблеми (Платон, В. фон Гумбольдт, С. В. Воронін, А. П. Журавльов, Ч. С. Пірс, Р. О. Якобсон, А. М. Газов-Гинзберг, А. А. Леонт'єв, И. Н. Горелов, В. В. Левицький).

Досить тривалий час мовознавці стверджували, що зв'язок між звукоформою та значенням слова є невмотивованим, що звуки мови не мають значення. Проблема дослідження звукозображальної системи, складниками якої є звуконаслідування та звукосимволізм, виявляється у відсутності єдиної концепції, котра дозволила б об'єднати накопичені дані та надати їм розяснювальну силу.

Звукосимволічні слова розглядалися у зв'язку з проблемою походження мови. Рішення цієї проблеми передбачає з'ясування способу чи механізму утворення зв'язку між звуками та образами предметів і явищ реального світу [6, с. 4]. Автори праць, присвячених походженню мови, доводять що в основі початкового об'єднання звуку і значення лежала звукозображальність у широкому розумінні цього слова, зазначаючи, що цьому положенню неможливо протиставити будь-яке інше пояснення утворення зв'язку звуку зі змістом. Самостійним об'єктом дослідження звуконаслідувальна лексика стала, практично, лише в останні десятиліття ХХ століття. Уявлення про те, що зв'язок між звуковою формою та значенням слова є вмотивованим, знайшло своє відображення в працях сучасних лінгвістів В. В. Левицького, С. В.

Вороніна, В. І. Кушнерика та інших.

Досить критично ставився до питання про виникнення слова як імітації певного звуку, руху або почуття Ф. де Соссюр. Існування мовного знака заперечувалося принципом довільності, проголошеним мовознавцем. Вчений вказує на три властивості мовного знака “первинного значення”: 1) його довільність (умовність), тобто відсутність природного зв'язку між позначеним і позначенням; 2) лінійність мовного знака (звуки в слові вимовляються один за одним у часовій протяжності); 3) “незмінність та мінливість” знака. Стосовно першої властивості Ф. де Соссюр стверджує: “принцип довільності знака ніким не заперечується, однак краще відкрити істину, аніж визначити його належне місце”. Автор “Курсу загальної лінгвістики” окреслив зв'язок між позначеним і позначенням як довільний (умовний), оскільки під знаком розуміють ціле, що виникає внаслідок поєднання (асоціації) певного позначення (сигніфіканта) з певним позначенням (сигніфікатом) [18, с. 87].

Водночас у працях відомих його сучасників знаходимо чимало тверджень на користь неконвенціонального походження слів, зокрема у Р. Якобсона та О. Єсперсена. Конвенціональність знака окреслює його вмотивованість. Такі мовознавці, як Р. О. Якобсон, Ю. С. Маслов, А. П. Журавльов, С. В. Воронін переконані, “дві сторони мовного знака є одним цілим, і цей зв'язок зумовлений чинниками звуконаслідування, звукового символізму, семантичною вмотивованістю”. Дискусія в основному ведеться навколо двох підходів у тлумаченні чинників виникнення символіки звуків мови: перший – більшість слів вмотивовані тому, що їх звукова форма моделює певні акустичні ефекти, спричинені об'єктами номінації; другий – носій мови схильний до пошуків асоціативних зв'язків між звучанням слова, що розвивається відповідно до фонетичних законів даної мови та значення цього слова.[2; 3; 4] Отже, головним об'єктом вирішення даної проблеми є мовний знак у всіх його аспектах.

Вагомий внесок у вивчення проблеми звукового символізму був зроблений також радянськими вченими (серед них варто виділити праці Є. Д. Поліванова [17], О.М. Газова-Гінзберга [5; 6], О. П. Журавльова [7; 8; 9], С. В. Вороніна [2; 3; 4]), та, в останні десятиліття, вченими пострадянського простору (В. В. Левицьким, Ю. М. Лотманом, І. М. Гореловим, В. І. Кушнериком та ін.). Їх внесок полягає, по-перше, у розширенні та розвитку зв'язків між фоносемантикою й психолінгвістикою; по-друге, у вивченні вияву дії звукосимволізму у різних сферах вербальної діяльності людини (зокрема у художньому мовленні) і на різних мовних рівнях (фонетичному, лексичному, морфологічному). М. П. Кочерган вказує на те, що проводячи психолінгвістичний експеримент на визначення розміру, віку, внутрішніх якостей невідомих істот, позначених неіснуючими словами *харарата* і *зілюля*, в першому слові реципієнти знайдуть такі ознаки, як велике, старе, недобре, а в другому – мале, молоде, приємне, добре. Різні звуки викликають неоднакові асоціації (так, зокрема, як “погані” звуки опитувані назвали [х], [ш], [ж], [ц], [ф], як грубі – [д], [б], [г], [ж], як гарний, ніжний – [л]) [12, с. 176]. Таким чином, у звучанні відображається розмір предмета, тобто має право наслідування не звуку (зв'язаному з предметом), а його просторовому образу (в

даному випадку розміру). Звукосимволічні слова, або ідеофони (термін С. В. Вороніна), часто використовуються для позначення базових понять, що оточують людину та стосуються її (руху, світлових явищ, форми, величини, віддаленості, тактильних властивостей поверхонь, міміки, фізіологічних та емоційних станів людини). Звукозображальністю може бути навіть тривалість звучання, пор. [далеко] і [далеееко] та ряд інших акустичних ознак звучання (напруженість, розслабленість, придих).

Отже, зображувальні звучання відносяться до явищ індивідуального мовлення, але не до структурних суттєвостей мови; у цілому вони факультативні, проте саме їх фізичні властивості і звичайність ґрунтуються на реальних здібностях звучання брати участь у відтворенні зображальних образів.

Говорячи про вмотивованість чи невмотивованість як ознак мовного знака, слід погодитися з висновком шведського лінгвіста Б. Мальберга, що “жоден мовний знак не є абсолютно довільним, але й не є абсолютно вмотивованим” [16, с. 152]. Наукові дослідження вмотивованих зв’язків звукової оболонки та змісту на рівні окремих звуків та звукосполучень мають давні традиції та важливі результати. На цій підставі виникали теорії про природний (закономірний, не випадковий) зв’язок звуку та значення у мові. Виокремлена у таких концепціях семантичність звуків називається звуковим символізмом (фоносимволізмом, фонетичним значенням, натуральним значенням, первинною вмотивованістю мовного знака).

Під фоносимволізмом (звукосимволізм, звуковий символізм, фонетичний символізм, символіка звука) у лінгвістиці розуміють закономірний недовільний фонетично вмотивований зв’язок між значенням слова та його звуковою формою, що базується на здатності звука викликати незвукові уявлення [3; 6]. Таким чином, фоносимволізм тісно пов’язаний з лінгвістичним знаком, адже саме знакова теорія мови допомогла довести вмотивованість мовного знаку [12].

Мова відображає оточуючу дійсність внутрішньою формою, тобто семантикою значимих одиниць – морфем, слів, словосполучень. Сегментація понять і символізація окремих його частин здійснюється за допомогою матеріальних мовних знаків.

Цілісність значимих одиниць мови, складником яких є єдність матеріального та ідеального, можлива лише при умові, що між формою та змістом у мові існує деякий взаємозв’язок, який мотивує вибір тієї чи іншої одиниці для позначення сегментів плану зміста. Таким чином, у мові повинна існувати тенденція до вмотивованості відносин між формою та змістом лексичних і граматичних одиниць [14, с. 129].

Вмотивованість знаходить свій вияв у прагненні мовної одиниці зберегти чи придбати внутрішню форму, саме такі процеси зумовлюють появу нових, експресивних слів з яскраво виявленою внутрішньою формою. Варто додати, що справжня вмотивованість номінації має місце лише в тих випадках, коли матеріальний об’єкт уявляє собою цілісність, є позначення предметів та явищ зовнішнього світу й набуває більш менш чіткої виявленої структури. Стосовно принципіальної вмотивованості слова, то ми не стверджуємо, що всі без виключення слова у сучасній мові можна кваліфікувати як вмотивовані. Існує,

звичайно, велика кількість сполучень, які не можуть бути охарактеризовані як вмотивовані. Таким чином виникає питання про існування фонетичної семантики (звукосимволізму), змістовності звуків мови, з яких складається слово.

С. Ульман розрізняє три основних типи вмотивованості – морфологічну, семантичну, фонетичну. Морфологічна вмотивованість найбільш простий вид структурування матеріального боку слова, що включає в себе два або більш сегмента з лексичним і граматичним значенням (нім. *Be-deu-tung-s-lehr-e*, укр. вчитель). Семантична вмотивованість ґрунтується на тім, що одна назва предмета входить до назви іншого предмета у зв'язку з її структурою (нім. *Stab*, укр. *штаб* і *палиця*). Фонетична вмотивованість дозволяє стверджувати, що слова часто мають вмотивовану звукову форму. Зазвичай до цього типу відносять лише випадки звуконаслідування (*зозуля, рохкати, деренчати* тощо), які вважаються нечисленими і неважливими. Іншими словами виявляється, що майже кожне слово, що називає звук чи предмет, так чи інакше пов'язано з цим звуком своєю звуковою формою: свист, шелест, шурхіт, шепіт, рев, дзюрчання, тріск, писк, грім [13, с. 255].

В основі фонетичної вмотивованості є саме структурна, а не матеріальна подібність звучання та значення. В. В. Левицький виділяє три типи відносин між внутрішньою та зовнішньою формою слова: 1) звучання слова відповідає значенню; 2) звучання слова суперечить значенню; 3) звучання та значення знаходяться в “нейтральних” відносинах. Фонетична вмотивованість слова і є відповідність між його звуковою оболонкою та значенням [14, с. 132]. Серед фонетично вмотивованих слів вчений розрізняє звуконаслідувальні (денотатом слова є звучання) і звукосимволічні (денотатом слова є предмети, ознаки, дії, не здатні створювати звучання). Саме під фонетичним значенням лінгвісти розуміють звуковий символізм [7; 8; 9].

Таким чином, проблема фонетичної вмотивованості (звукосимволізму) в лінгвістиці тісно пов'язана, по-перше, з розумінням мови як особливої знакової системи, по-друге, з розглядом слова як основного знака мови, зумовленого структурно і соціально. Аналіз існуючої літератури дає змогу з упевненістю стверджувати, що питання вмотивованості мовного знака тісно пов'язане з фоносимволізмом, суть якого полягає у розкритті зв'язку між формою і змістом, між звуком і значенням. Сучасна лінгвістика з її орієнтацією на вияв фоносемантики (звукосимволізму), змістовності звуків мови надає змогу по-новому сфокусувати співвідношення звучання – значення та створює умови для переосмислення традиційної лінгвістичної проблематики, пов'язаної з комунікативною та референційною функціями мови. Дослідження фоносимволізму дає підстави вважати, що власне фонаційні ознаки мовної одиниці та частотне вживання цих ознак у лексичних одиницях з подібними значеннями семантизують звукові одиниці, тобто надають їм асоціативно-символічного значення [11]. Отже, здібність звуків нести певну інформативність виявляється в їх акустико-артикуляторних характеристиках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Воронин С. В. Основы фоносемантики / Станислав Васильевич Воронин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 242 с.
3. Воронин С. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании / Станислав Васильевич Воронин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 200 с.
4. Воронин С. В. Фоносемантические исследования : Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. проф. С. В. Воронина, доц. А. В. Пузырёва. – Вып. 1. – Пенза, 1990. – 524 с.
5. Газов-Гинзберг А. М. Символизм прасемитской флексии / А. М. Газов-Гинзберг // О безусловной мотивированности знака. – М. : Наука, 1974. – 122 с.
6. Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? / Анатолий Михайлович Газов-Гинзберг. – М. : Наука, 1965. – 183 с.
7. Журавлёв А. П. Звук и смысл / Александр Павлович Журавлев. – М. : Наука, 1981. – 160 с.
8. Журавлёв А. П. Фонетическое значение / Александр Павлович Журавлев. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 160 с.
9. Журавлёв А. П. Символическое значение языкового знака / А. П. Журавлев // Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики / Отв. ред. А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1972. – С. 81–96.
10. Зубкова Л. Г. Принцип знака в системе знака / Людмила Георгиевна Зубкова. – М. : Языки славянской культуры, 2010. – 752 с.
11. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах / Володимир Іванович Кушнерик. – Чернівці : Рута, 2004. – 416 с.
12. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Вид. центр “Академія”, 2003. – 464 с.
13. Левицкий В. В. Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2004 – 512 с.
14. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Мифы и реальность : [монография] / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы : Чернов. нац. ун-тет, 2009. – 264 с.
15. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений. Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике / Марк Михайлович Маковский. – М. : Высшая школа, 1989. – 200 с.
16. Мечковская Н. Б. Семиотика : Язык. Природа. Культура / Нина Борисовна Мечковская. – М. : Изд. центр “Академия”, 2004. – 432 с.
17. Поливанов Е. Д. Статьи по общему языку / Евгений Дмитриевич Поливанов. – М. : Наука, 1968. – 376 с.
18. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
19. Юсип-Якимович Ю. В. Ономатопоетика українських говорів Карпат : семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономотопів / Юлія Василівна Юсип-Якимович. – Ужгород : Гранда. 2007. – 268 с.